

ارزیابی عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای و فنی و مهندسی کشاورزی استان‌های کرمانشاه و زنجان

محمدکاظم رحیمی* - کارشناس ارشد رشته ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه رازی کرمانشاه
کیومرث زرافشانی - دانشیار گروه ترویج و توسعه کشاورزی و عضو مرکز پژوهشی تحقیقات توسعه
اقتصادی-اجتماعی، دانشگاه رازی کرمانشاه

مجتبی نوری - کارشناس ارشد رشته ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس
صادق عباسی‌زاده فنواتی - کارشناس ارشد رشته ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه رازی کرمانشاه
فرحناز رستمی - استادیار گروه ترویج و توسعه کشاورزی و عضو مرکز پژوهشی تحقیقات توسعه اقتصادی-
اجتماعی، دانشگاه رازی کرمانشاه

دریافت مقاله: ۱۳۹۱/۱/۵ پذیرش نهایی: ۱۳۹۱/۱۰/۶

چکیده

هدف این مطالعه ارزیابی عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای و فنی و مهندسی کشاورزی استان‌های کرمانشاه و زنجان در سال زراعی ۱۳۸۸-۸۹ است. جامعه آماری این تحقیق را کلیه مدیران عامل شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای و فنی و مهندسی کشاورزی استان‌های کرمانشاه و زنجان (جمعاً ۱۶۶ نفر)، که با سرشماری بررسی شده‌اند، تشکیل می‌دهند. برای ارزیابی عملکرد این شرکت‌ها، ۳۳ شاخص با بهره‌گیری از دیدگاه‌های کارشناسان سازمان جهاد کشاورزی، سازمان نظام مهندسی، مدیران عامل شرکت‌ها، استادان دانشگاه‌ها و مطالعات کتابخانه‌ای تهیه شد و روایی آنها در پانل متخصصان تأیید گردید. این مطالعه از نوع مطالعات توصیفی-پیمایشی است، و از جنبه هدف در زمره مطالعات کاربردی طبقه‌بندی می‌شود. بر اساس نتایج به دست آمده، شرکت‌های فعال خدمات مشاوره‌ای و فنی و مهندسی در این استان‌ها در زمینه فعالیت‌های آموزشی-ترویجی عملکرد بهتری داشته‌اند ولی عملکرد میدانی و فنی‌شان چندان مناسب نبوده است. دیگر اینکه عملکرد شرکت‌های استان زنجان در اجرای برخی فعالیت‌های خصوصی در مقایسه با شرکت‌های استان کرمانشاه به طور معنی‌داری مطلوب‌تر است، و رضایت شغلی مدیران عامل شرکت‌های این استان نیز بیش از استان کرمانشاه است.

کلیدواژه‌ها: شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای فنی و مهندسی، ارزیابی، عملکرد، دانش‌آموختگان، خصوصی‌سازی.

مقدمه

آغاز خصوصی‌سازی به شکلی جدی، در دهه ۱۹۸۰ و در پی گسترش حجم مسئولیت دولت‌ها و افزایش هزینه‌های جاری کشورها و هم‌زمان با تلاش دولتمردان برای مقابله با بحران‌های اقتصادی بود. این سیاست که تأثیر زیادی بر افزایش کارایی بخش‌های مختلف اقتصادی گذاشت، به سرعت در همه نقاط جهان گسترش یافت. علاوه بر بخش صنعت و خدمات، در بخش کشاورزی - و به تبع آن، ترویج کشاورزی - نیز با توجه به انتقادات شدیدی که از ناکارایی و حجم بالای هزینه‌ها یا کمبود نیروی انسانی ماهر و فقدان توان پاسخ‌گویی بخش دولتی به نیاز ارباب‌رجوع در این بخش می‌شد (Rivera, 1996 & Eicher, 2007 & Swanson, 2008)، چاره‌ای جز پذیرش خصوصی‌سازی و واگذاری مسئولیت‌های دولتی نبود. حرکت‌های آزادسازی یا همان خصوصی‌سازی از اروپای غربی اواخر دهه ۱۹۶۰ شروع شد، و سپس در دهه ۱۹۷۰ مورد توجه امریکای شمالی قرار گرفت و به مرور سیر این روند در دهه ۱۹۸۰ به امریکای جنوبی و حتی آفریقا نیز کشیده شد (بهرامی، ۱۳۸۲). در ایران با اینکه نخستین بار در برنامه اول توسعه اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی کشور سیاست واگذاری فعالیت‌های اقتصادی به بخش خصوصی مطرح شد ولی این سیاست از برنامه سوم توسعه شکلی عملیاتی به خود گرفت.

به دنبال تحولات صورت گرفته در سیاست‌های اقتصادی دولت‌ها، ترویج کشاورزی نیز که هزینه‌های آن تا آن زمان با استفاده از اعتبارات دولتی جبران می‌شد، مورد انتقادات شدیدی قرار گرفت. خاستگاه این انتقادات، معمولاً دو دیدگاه بود که عبارت‌اند از:

❖ پوشش خدمات ترویجی، که ضرورت پاسخ‌گویی به نیازهای جمعیت فزاینده کشاورزی و ناتوانی خدمات دولتی در این زمینه به آن دامن زد؛ و

❖ منابع، که با بروز محدودیت‌های منابع مالی و امکانات و تجهیزات و همچنین پرسنل سازمان‌های ترویج دولتی آشکار شد و نیاز به یافتن گزینه‌های جدیدی برای ترویج دولتی را بیش از پیش محسوس ساخت (حسینی، ۱۳۷۵؛ اکبری، ۱۳۸۶ و دین‌پناه و همکاران، ۱۳۸۸).

این انتقادات باعث شدند تا سیاست‌گذاران ترویج کشاورزی - همچون سیاست‌گذاران اقتصادی دولت‌ها به فکر تأمین مالی برنامه‌هایشان از دیگر منابع مالی باشند، و خصوصی‌سازی فعالیت‌های ترویجی به همین منظور شکل گرفت. سراوانان معتقد است که در خصوصی‌سازی ترویج، به خدماتی اشاره می‌شود که کارکنان ترویج به ارائه آنها در مراکز یا سازمان‌های خصوصی برای آن دسته از کشاورزانی می‌پردازند که انتظار می‌رود هزینه خدمات را پرداخت کنند. چنین رهیافتی می‌تواند مکمل مناسبی برای ترویج دولتی باشد (Saravanan, 2001).

ریورا بر این باور است که رهیافت‌های ترویجی باید بیشتر جنبه اقتضایی داشته باشند و به عبارت دیگر، به تناسب وضعیت هر قشر از کشاورزان باید رهیافت خاصی ارائه شود. رهیافت‌های پیشنهادی ریورا برای قشرهای مختلف کشاورزان، در جدول ۱ نشان داده شده است (Rivera, 1996).

جدول ۱. نیازها و روش‌های مناسب برای ارائه خدمات به قشرهای مختلف کشاورزان

روش‌های ارائه خدمات	نیازها	قشرهای مختلف کشاورزان
تجاری‌سازی، قراردادهای خصوصی، بازگشت هزینه در ترویج عمومی	تکنولوژی پیشرفته	کشاورزان بزرگ‌مالک
قراردادهای خصوصی/ترویج عمومی/بازگشت هزینه	تکنولوژی پیشرفته/مدیریت مزرعه/تغییر و تحول	کشاورزان متوسط
خدمات ترویج عمومی/تعاونی‌ها/سازمان‌های کشاورزی	نیازسنجی/تکنولوژی پایین/مدیریت مزرعه/مهارت سازمان‌دهی	کشاورزان کوچک
خدمات ترویج عمومی	نیازسنجی/تکنولوژی پایین/مهارت سازمان‌دهی	کشاورزان معیشتی

همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود کشاورزان بزرگ‌مالک به تکنولوژی پیشرفته نیاز دارند و با روش‌های تجاری‌سازی و قراردادهای خصوصی و بازگشت هزینه در ترویج عمومی، می‌توان این نیاز را پاسخ گفت. از سوی دیگر، لازم است کشاورزان معیشتی نیازسنجی شوند و

مهارت سازمان‌دهی را نیز با آموزش فراگیرند. این کشاورزان به تکنولوژی پیشرفته نیازی ندارند و در ترویج عمومی می‌بایست تکنولوژی نه چندان پیشرفته و متناسب با شرایط آنها در اختیارشان قرار گیرد.

خصوصی‌سازی در ترویج کشاورزی ایران با طرح شرکت مهندسان ناظر گندم، به شکلی گسترده آغاز شد. این طرح با اینکه در سال ۱۳۶۹ به تصویب مجلس رسیده بود، عملاً از سال ۱۳۸۱ و با بخشنامه طرح مشاوران مزرعه عملیاتی گردید. هدف این طرح جذب شدن متخصصان از سوی تولیدکنندگان و بهره‌برداران، و گسترش آموزش و ترویج با استفاده از خدمات فنی بخش خصوصی و تعاونی‌ها، به منظور افزایش محصولات راهبردی بود که پس از ابلاغ از همان سال اجرایی شد. این طرح که نقطه آغاز خصوصی‌سازی ترویج کشاورزی در ایران به شمار می‌آید، با ارائه خدمات دانش‌آموختگان کشاورزی به مزارع گندم آغاز گردید و سپس به مزارع محصولات اساسی دیگری چون برنج و دانه‌های روغنی نیز گسترش یافت. در ادامه روند تکاملی این طرح، فعالیت سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی که از سال ۱۳۸۰ با هدف سازمان‌دهی دانش‌آموختگان کشاورزی فعال در طرح مشاورین مزرعه و دیگر دانش‌آموختگان کشاورزی افتتاح شده بود، شکلی پررنگ‌تر به خود گرفت. این سازمان، دانش‌آموختگان فعال در طرح مشاورین مزرعه را در قالب شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای یا فنی و مهندسی کشاورزی سازمان‌دهی کرد تا فعالیت آنها شکل حقوقی به خود بگیرد و آنان بتوانند در قالب شرکت‌های یادشده با آزادی عمل بیشتری به فعالیت در تمامی زمینه‌های کشاورزی بپردازند. بدین ترتیب شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای و همچنین فنی و مهندسی کشاورزی در سال ۱۳۸۱ به صورت آزمایشی در برخی از استان‌های پیشرو مانند کرمانشاه و زنجان آغاز به کار کردند و از سال ۱۳۸۶ فعالیت رسمی این شرکت‌ها در سراسر کشور آغاز شد (معاونت ترویج و آموزش سازمان تات، ۱۳۸۷).

با گذشت پنج سال از فعالیت رسمی شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای در کل کشور، تا کنون ارزیابی جامعی از عملکرد این شرکت‌ها صورت نگرفته است. تنها مطالعه مشابه انجام‌شده در این زمینه، پایان‌نامه‌ای است که در آن به ارزیابی شرکت‌های ترویج خصوصی استان همدان

سال ۱۳۸۲ - پرداخته شده است. در این مطالعه، با ارزیابی وضعیت نیروی انسانی و فعالیت‌های آموزشی - ترویجی شرکت‌های ترویج خصوصی استان همدان، اینها با مراکز ترویج دولتی مقایسه شده‌اند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که تفاوت معنی‌داری بین عملکرد شرکت‌های ترویج خصوصی و دولتی به چشم نمی‌خورد. بدین ترتیب با توجه به فقدان اطلاعات جامع از عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای و نیز فنی و مهندسی کشاورزی، در این مطالعه عملکرد شرکت‌های مذکور با استفاده از شاخص‌های منتخب در استان‌های کرمانشاه و زنجان ارزیابی شده است.

مهم‌ترین گام در ارزیابی عملکرد هر سازمان و نهاد یا مجموعه، تعیین متغیرها و شاخص‌هایی متناسب با موضوع ارزیابی است. بدین منظور ضروری است ابتدا تفاوت بین متغیر^۱ متغیر^۱ و شاخص^۲ بررسی شود.

"متغیر عبارت است از ویژگی واحد مشاهده‌شده؛ و به عبارت دیگر کمیتی است که می‌تواند از واحدی به واحد دیگر یا از یک شرایط مشاهده به شرایط دیگر مقادیر مختلفی را اختیار کند" (سرمد، ۱۳۸۶).

به عنوان مثال، تعداد کلاس‌های ترویجی برگزارشده، تعداد مزارع نمایشی کشت‌شده و تعداد مروجان حاضر در مزرعه جزو متغیرها هستند. این متغیرها صرفاً تعداد را بیان می‌کنند، و چون معیار و استاندارد لازم را برای دستیابی به هدف مورد نظر (ارزیابی عملکرد) در خود ندارند، نمی‌توان مستقیماً آنها را در ارزیابی عملکرد به کار گرفت. بدین منظور می‌بایست به جای استفاده از متغیر، از شاخص استفاده کرد (کلانتری، ۱۳۸۰). به عنوان مثال اگر تعداد کلاس‌های آموزشی برگزارشده دو شرکت خدمات مشاوره‌ای یکسان باشد، نمی‌توان با قطعیت و یقین مدعی شد که عملکرد این دو شرکت یکسان است، زیرا ممکن است تعداد بهره‌برداران ساکن در روستاهای تحت پوشش دو شرکت تفاوت زیادی با یکدیگر داشته باشند. در این

1- Variable

2- Indicator

صورت مثلاً نمی‌توان گفت شرکتی که ۵۰۰ نفر روز کلاس آموزشی را در ۲۰ روستا اجرا کرده است، عملکردی عیناً همسان با شرکتی دارد که همان مقدار کلاس آموزشی را در ۵۰ روستا برگزار کرده است.

بنابراین هر گاه متغیری مانند تعداد کلاس آموزشی برگزار شده بر مخرج مناسب (مانند تعداد بهره‌برداران) تقسیم شود، آثار عوامل محیطی تأثیرگذار بر متغیر حذف می‌شود و شاخصی به دست می‌آید. به عقیده کلانتری، "شاخص‌های ترویجی بیان آماری پتانسیل‌های نیروی انسانی و امکانات فیزیکی ترویجی است که از طریق تقسیم کردن متغیرهای ترویجی بر یک مخرج مناسب به دست می‌آید. بر مبنای این استدلال، اصول تدوین شاخص‌های ترویجی را می‌توان به صورت زیر نشان داد" (کلانتری و همکاران، ۱۳۸۵):

$$\text{شاخص ترویجی} = \frac{\text{متغیر ترویجی}}{\text{مخرج مناسب}}$$

در این مطالعه نیز سعی شده است تا با تدوین شاخص‌های مناسب و جمع‌آوری اطلاعات جامع از وضعیت شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای دو استان کرمانشاه و زنجان، این اهداف اختصاصی پیگیری گردند:

۱. تعیین وضعیت نیروی انسانی فعال در شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای دو استان؛
۲. تعیین وضعیت سرمایه‌گذاری اقتصادی انجام شده در شرکت‌های دو استان؛
۳. ارزیابی عملکرد شرکت‌های دو استان در زمینه فعالیت‌های آموزشی - ترویجی؛
۴. ارزیابی عملکرد شرکت‌های دو استان در زمینه فعالیت‌های فنی - میدانی؛
۵. ارزیابی عملکرد شرکت‌های دو استان در زمینه قراردادهای دولتی؛
۶. ارزیابی عملکرد شرکت‌های دو استان در زمینه قراردادهای خصوصی منعقد شده؛
۷. ارزیابی عملکرد شرکت‌های دو استان در زمینه فروش نهاده‌های کشاورزی؛ و
۸. مقایسه رضایت شغلی کارشناسان شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای دو استان.

مواد و روش‌ها

در این مطالعه برای تعیین شاخص‌های مناسب ارزیابی عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای و همچنین فنی و مهندسی کشاورزی، ابتدا با استفاده از مطالعه کتابخانه‌ای و مصاحبه‌های متعدد از کارشناسان وزارت جهاد کشاورزی، سازمان جهاد کشاورزی استان‌های کرمانشاه و زنجان، مدیریت‌های جهاد کشاورزی شهرستان‌های این دو استان، مراکز جهاد کشاورزی، شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای فنی و مهندسی کشاورزی دو استان و استادان دانشگاه‌ها، سپاه‌های از فعالیت‌های شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای و فنی و مهندسی کشاورزی تهیه شد. میزان فعالیت‌های انجام‌شده که اطلاعات مربوط به آنها با پرسشنامه جمع‌آوری شده بود، به عنوان متغیرهای ارزیابی عملکرد این شرکت‌ها مد نظر قرار گرفت. سپس برای تدوین شاخص‌های مناسب ارزیابی دوباره به کمک منابع کتابخانه‌ای و کارشناسان صاحب‌نظر، مخرج‌های مناسبی برای بیشتر این متغیرها تدوین شد. برخی از متغیرهایی که با توجه به اطلاعات جمع‌آوری شده قابلیت تبدیل به شاخص را نداشتند بدون تقسیم‌کردن بر مخرجی مناسب، به عنوان شاخص در نظر گرفته شدند. در نهایت ۳۴ شاخص برای ارزیابی عملکرد این شرکت‌ها در زمینه‌های مختلف تهیه گردید.

به اعتقاد منصورفر (۱۳۸۷)، در صورتی که متغیری دارای سطح سنجش فاصله‌ای یا نسبی باشد، با دقت بیشتری همراه است و امکان اندازه‌گیری دقیق‌تر را دارد. در این مطالعه، مقیاس اندازه‌گیری تمام شاخص‌های تهیه‌شده نسبی بوده و به همین خاطر از آزمون پارامتریک t استیودنت برای مقایسه دو گروه مستقل مورد ارزیابی (شرکت‌های استان‌های کرمانشاه و زنجان) استفاده شده است. در پایان نیز رضایت شغلی مدیران عامل شرکت‌های دو استان با استفاده از طیف رتبه‌ای لیکرت محاسبه شد، و اینها با آزمون من وایت نی - که معادل ناپارامتریک آزمون t است - مقایسه شدند.

جامعه آماری این تحقیق، تمامی مدیران عامل شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای و فنی و مهندسی کشاورزی استان‌های کرمانشاه و زنجان‌اند که در سال زراعی ۱۳۸۸-۸۹ بررسی شده‌اند. این دو استان بدین دلیل انتخاب شدند که از نخستین استان‌هایی به شمار می‌آیند که

در آنها شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای تأسیس و راه‌اندازی شده است و در نتیجه بیشترین سابقه را در این زمینه دارند. در این مطالعه روش تمام‌شماری به کار رفته و پرسشنامه‌های طراحی شده، برای همه مدیران عامل شرکت‌ها فرستاده شده است (در مجموع ۱۶۶ شرکت؛ که ۱۰۳ شرکت در استان کرمانشاه و ۶۳ شرکت در استان زنجان). از این تعداد، مدیران شرکت‌ها ۱۴۳ پرسشنامه را تکمیل کردند و به گروه تحقیق بازگرداندند (با ضریب بازگشت ۸۶ درصد). این مطالعه می‌تواند منجر به ارتقای دانش کاربردی در زمینه ارزیابی شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای شود، و نتایج آن در بخش اجرا به کار رود. این تحقیق از نظر هدف، کاربردی است. از نظر نحوه گردآوری داده‌ها، می‌توان آن را جزو تحقیقات توصیفی و از نوع پیمایشی دانست، زیرا با توصیف شرایط و موضوع، به بررسی توزیع ویژگی‌های جامعه پرداخته می‌شود و به فرایند تصمیم‌گیری کمک می‌کند (سرمد، ۱۳۸۶). از نظر ماهیت نیز مطالعه حاضر جزو تحقیقات کمی به شمار می‌آید ولی در جمع‌آوری داده‌ها از هر دو روش کمی (پرسشنامه) و کیفی (مصاحبه) استفاده شده است.

نتایج و بحث

وضعیت نیروی انسانی فعال در شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای

بر اساس یافته‌های تحقیق، همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، به طور متوسط در شرکت‌های استان کرمانشاه ۹ سهامدار و در شرکت‌های استان زنجان ۵ سهامدار وجود دارد. علاوه بر سهامداران، تعدادی از کارشناسان کشاورزی غیرسهامدار نیز با شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای همکاری می‌کنند. بدین ترتیب، در مجموع به طور متوسط ۱۱ کارشناس در استان کرمانشاه و ۱۰ کارشناس در استان زنجان در هر یک از شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای مشغول به فعالیت‌اند. بر این اساس نرخ تعداد مروجان فعال در شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای به کشاورزان، در استان کرمانشاه ۱۲ مروج به ۱۰۰۰ بهره‌بردار است و در استان زنجان ۸ مروج به ۱۰۰۰ بهره‌بردار؛ و در واقع تفاوت معنی‌داری در سطح ۹۹ درصد در این میان مشاهده می‌شود.

در استان کرمانشاه ۹۲ درصد اینان و در استان زنجان ۸۵ درصد، دارای مدرک تحصیلی کارشناسی و بالاترند و بقیه مدرک تحصیلی کاردانی در یکی از رشته‌های کشاورزی دارند.

جدول ۲. وضعیت نیروی انسانی شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای و فنی و مهندسی کشاورزی

استان‌های کرمانشاه و زنجان

sig	t	استان زنجان		استان کرمانشاه		گویه
		انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین	
۰/۰۰	۸/۰۴**	۱/۶۳	۵/۱۵	۴/۵۲	۹/۴۷	تعداد اعضای سهامدار در هر شرکت
۰/۰۰	۳/۴۹**	۵/۴۵	۸/۱۵	۶/۳۵	۱۲/۳۵	درصد مروجان فعال در شرکت به ازای هر ۱۰۰۰ بهره‌بردار
۰/۱۱	۱/۵۹	۳۲/۲۶	۴۶/۴۴	۲۷/۸۹	۵۴/۷۵	درصد اعضای از شرکت که سابقه فعالیت کشاورزی دارند
۰/۹۹	۰/۰۰۳	۱۷/۴۳	۱۶/۷۸	۱۷/۷۲	۱۶/۷۹	درصدی از اعضای شرکت که سرباز سازندگی بوده‌اند
۰/۰۱	۲/۶۴**	۱۶/۷۶	۸۴/۹۷	۱۲/۳۸	۹۲/۱۲	درصد اعضای دارای مدرک تحصیلی کارشناسی و بالاتر
۰/۰۴	-۲/۰۱*	۲/۹۳	۴/۰۸	۲/۷۳	۳/۱۷	متوسط تعداد دوره‌های حضور افراد
۰/۰۰	۴/۷۰**	۳۶/۵۷	۴۸/۹۵	۳۳/۰۱	۶۲/۰۵	درصد بومی بودن کارشناسان شرکت
۰/۰۰	۲/۷۷**	۳۷/۳۲	۳۸/۹۷	۳۳/۶۸	۴۸/۲۰	درصد روستازاده بودن کارشناسان شرکت
۰/۰۰	۵/۲۱**	۳۱/۸۹	۶۹/۲۲	۹۲/۴۵	۹۶/۲۴	درصد تسلط اعضای شرکت به زبان محلی منطقه

* $P \leq 0/01$ ** $P \leq 0/05$

با بررسی مروجان فعال در شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای این دو استان، مشخص شد که در استان کرمانشاه ۵۵ درصد مروجان فعال در شرکت‌ها و در استان زنجان ۴۶ درصد آنان دارای سابقه فعالیت کشاورزی‌اند. به علاوه، این مروجان در استان کرمانشاه هر ساله به طور متوسط در ۳ دوره و در استان زنجان در ۴ دوره آموزشی شرکت می‌کنند. ۶۲ درصد مروجان شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای در استان کرمانشاه و ۴۹ درصد در استان زنجان، بومی منطقه هستند. دیگر اینکه ۴۸ درصد از آنان در استان کرمانشاه و ۳۹ درصد در استان زنجان روستازاده‌اند؛ و ۹۶ درصد در استان کرمانشاه و ۶۹ درصد در استان زنجان به زبان محلی مردم منطقه تسلط دارند. همان‌گونه که در جدول ۲ نشان داده شده است، در سه مورد اخیر، مروجان شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان کرمانشاه به طور معنی‌داری از نظر فرهنگی وضعیتی مناسب‌تر از مروجان شرکت‌های استان زنجان دارند. به علاوه، ۱۷ درصد مروجان فعال در شرکت‌های هر دو استان سرباز سازندگی سازمان جهاد کشاورزی بوده‌اند و بنابراین سابقه فعالیت در مراکز جهاد کشاورزی را دارند.

وضعیت تجهیزات و تأسیسات زیربنایی شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای

یافته‌های این مطالعه حاکی از آن‌اند که تجهیزات و تأسیسات زیربنایی شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان زنجان، وضعیتی مناسب‌تر از شرکت‌های استان کرمانشاه دارد. همان‌گونه که جدول ۳ نشان می‌دهد، مساحت فضای انباری شرکت‌های استان زنجان با میانگین ۲۳۳ مترمربع در قیاس با شرکت‌های استان کرمانشاه با میانگین ۱۲ مترمربع، تعداد خودروی سواری موجود در شرکت‌های استان زنجان با میانگین ۰/۹ خودرو در مقابل میانگین ۰/۴ خودرو در شرکت‌های استان کرمانشاه، تعداد تجهیزات کمک آموزشی شرکت‌های استان زنجان با میانگین ۳/۵ در مقایسه تعداد تجهیزات کمک آموزشی در شرکت‌های استان کرمانشاه با میانگین ۲/۵، و تعداد ماشین‌آلات کشاورزی موجود در شرکت‌های استان زنجان با میانگین ۵/۷ در قیاس با شرکت‌های استان کرمانشاه با میانگین ۰/۰۶، برای هر شرکت تفاوت معنی‌داری وجود دارد.

به‌علاوه مساحت ساختمان اداری هر شرکت در استان زنجان با میانگین ۷۵ مترمربع در مقایسه با میانگین ۶۶ مترمربع در شرکت‌های استان کرمانشاه، بیانگر وضعیت مناسب‌تر شرکت‌های استان زنجان در این زمینه است. میانگین مساحت زمین‌های کشاورزی خریداری‌شده به‌وسیله شرکت‌ها در استان زنجان ۱۸ هکتار است و در استان کرمانشاه صفر؛ ولی با توجه به اینکه بیشتر شرکت‌های استان زنجان نیز همانند شرکت‌های استان کرمانشاه فاقد زمین کشاورزی بودند و معدودی از شرکت‌های این استان دارای زمین‌های با مساحت بالا بودند، میانگین ۱۸ هکتار برای زمین‌های کشاورزی شرکت‌های استان زنجان به دست آمد. به همین دلیل، تفاوت معنی‌داری در مقایسه میانگین اراضی کشاورزی شرکت‌های دو استان مشاهده نمی‌شود.

جدول ۳. وضعیت تجهیزات و تأسیسات زیربنایی شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای

استان‌های کرمانشاه و زنجان

sig	t	استان زنجان		استان کرمانشاه		گویه
		انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین	
۰/۷۸	-۰/۳۹	۷۳/۷۹	۷۵/۴۱	۲۱۲/۵۷	۶۶/۳	مساحت ساختمان اداری هر شرکت (مترمربع)
۰/۰۰	-۳/۷۰**	۳۸۱/۷۴	۲۳۲/۸	۴۱/۷۶	۱۱/۶۳	مساحت فضای انباری هر شرکت (مترمربع)
۰/۰۳	-۲/۲۱*	۱/۲۵	۰/۹۱	۱/۰۸	۰/۴۳	تعداد خودروی سواری هر شرکت
۰/۰۱	۲/۷۵**	۱/۷۳	۲/۴۸	۱/۹۲	۳/۴۸	تعداد تجهیزات کمک آموزشی هر شرکت
۰/۱۶	-۱/۴۳	۸۰/۰۸	۱۸/۰۸	۰/۰۰	۰/۰۰	مساحت زمین‌های کشاورزی هر شرکت (هکتار)
۰/۰۰	-۵/۴۲**	۷/۱۴	۵/۷۲	۰/۳۳	۰/۰۶	تعداد ماشین‌آلات کشاورزی هر شرکت

* $P \leq 0.05$ ** $P \leq 0.01$

وضعیت سرمایه‌گذاری اقتصادی شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای

با مقایسه میزان سرمایه‌گذاری اقتصادی شرکت‌های دو استان، مشاهده می‌شود که شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان زنجان به طور معنی‌داری بیشتر سرمایه‌گذاری کرده‌اند. همان‌گونه که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، اعضای شرکت‌های استان زنجان به طور متوسط ۶۱ میلیون ریال به هنگام تأسیس شرکت و ۱۵۲ میلیون ریال پس از تأسیس تا کنون در هر شرکت سرمایه‌گذاری کرده‌اند. شرکت‌های این استان به طور متوسط ۲۷۱ میلیون ریال تسهیلات بانکی دریافت داشته‌اند و در مجموع سرمایه فعلی آنها به طور متوسط ۵۳۴ میلیون ریال است. این در حالی است که شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان کرمانشاه با ۶ میلیون ریال سرمایه‌گذاری به هنگام تأسیس، ۱۷ میلیون ریال سرمایه‌گذاری پس از تأسیس، و ۱۸ میلیون ریال تسهیلات بانکی دریافت‌شده، در زمان حاضر به طور متوسط دارای ۴۱ میلیون ریال سرمایه کلی‌اند.

جدول ۴. وضعیت سرمایه‌گذاری اقتصادی شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان‌های کرمانشاه و زنجان

sig	t	استان زنجان		استان کرمانشاه		گویه
		انحراف معیار	میانگین (میلیون ریال)	انحراف معیار	میانگین (میلیون ریال)	
۰/۰۱	-۲/۵۴**	۱۵۵	۶۱	۱۱	۶	سرمایه‌گذاری اولیه اعضا برای تأسیس شرکت
۰/۰۰	-۲/۹۹**	۳۱۳	۱۵۲	۴۳	۱۷	سرمایه‌گذاری اعضا از ابتدای تأسیس تا کنون
۰/۰۳	-۲/۱۳*	۸۳۹	۲۷۱	۲۹	۱۸	تسهیلات بانکی که شرکت دریافت کرده است
۰/۰۰	-۲/۷۱**	۱۰۷۵	۵۳۴	۴۹	۴۱	کل سرمایه فعلی شرکت

* $P \leq 0/05$

** $P \leq 0/01$

همان‌گونه که جدول ۴ نشان می‌دهد، انحراف معیار سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای هر دو استان بسیار بالاست و این خود تفاوت بسیار زیاد شرکت‌ها را در این زمینه مشخص می‌سازد.

عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای در فعالیتهای آموزشی-ترویجی

فعالیت‌های آموزشی-ترویجی شرکت‌ها که حق‌الزحمه‌شان را بخش دولتی (سازمان جهاد کشاورزی) می‌پردازد، جزو فعالیتهای اصلی شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای به شمار می‌آید. این فعالیت‌ها را غالباً بخش دولتی برنامه‌ریزی می‌کند و اجرای آن به بخش خصوصی یا همان شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای واگذار می‌شود. عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان کرمانشاه در بیشتر شاخص‌های این بخش حاکی از تفاوت معنی‌داری با عملکرد شرکت‌های استان زنجان است، به طوری که در ۷ شاخص از ۹ شاخص ارزیابی فعالیتهای آموزشی-ترویجی، عملکرد شرکت‌های استان کرمانشاه مطلوب‌تر گزارش شده است (جدول ۵). شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان کرمانشاه در ارائه خدمات مشاوره‌ای به کشاورزان ۱۹/۳ درصد اراضی کشاورزی را تحت پوشش خدمات مشاوره فردی قرار داده‌اند، بدین شکل که مروجان این شرکت‌ها در مزرعه کشاورزان حاضر شده و مشاوره‌های لازم را ارائه کرده‌اند. این در حالی است که در استان زنجان تنها ۱ درصد از اراضی کشاورزی تحت پوشش این خدمات قرار گرفته است.

جدول ۵. عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان‌های کرمانشاه و زنجان

در فعالیتهای آموزشی-ترویجی

sig	t	استان زنجان	استان کرمانشاه	گویه
۰/۰۰	۴/۹۲**	۱	۱۹/۳	درصد اراضی تحت پوشش خدمات مشاوره فردی مروجان
۰/۰۰	۴/۸۲**	۲	۷	درصد کشاورزانی که مروجان هر هفته به مزرعه آنها مراجعه می‌کند
۰/۰۰	۳/۶۷**	۷	۲۰/۴	درصد کشاورزانی که به طور هفتگی به دفتر کار مروجان مراجعه می‌کنند
۰/۰۰	۳/۷۹**	۸	۲۵/۸	درصد کشاورزانی که در مزرعه آموزش‌های انفرادی می‌بینند

تعداد بسته‌های آموزشی توزیع شده به ازای هر هزار بهره‌بردار	۲۳۰	۶۰	۴/۱۹**	۰/۰۰
تعداد مزارع نمایشی کشت شده به ازای هر هزار بهره‌بردار	۱/۲	۰/۲۴	۳/۳۹**	۰/۰۰
درصد کشاورزانی که تحت پوشش آموزش‌های کلاسی قرار دارند	۵۱/۵	۳۰/۵	۲/۰۸*	۰/۰۴
درصد کشاورزانی که تحت پوشش آموزش‌های کارگاهی قرار دارند	۳/۹	۱۱/۸	-۱/۷۸	۰/۰۸
درصد کشاورزانی که به آنها آموزش‌های همراه با بازدید داده می‌شود	۳/۷	۴/۴	-۰/۳۶	۰/۷۱

$p \leq 0/01$ *** $p \leq 0/05$ *

شرکت‌های استان کرمانشاه به طور متوسط هر هفته به مزرعه ۷ درصد از کشاورزان مراجعه می‌کنند ولی شرکت‌های استان زنجان در هر هفته تنها با ۲ درصد از کشاورزان منطقه در مزرعه ملاقات دارند. این در حالی است که حدود ۲۰ درصد از کشاورزان، هفتگی در دفتر کار مروجان شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان کرمانشاه با آنها ملاقات می‌کنند ولی این میزان در بین کشاورزان شرکت‌های استان زنجان تنها ۷ درصد است. همچنین حدود ۲۶ درصد کشاورزان تحت پوشش شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان کرمانشاه آموزش‌های انفرادی می‌بینند ولی این میزان در استان زنجان تنها ۸ درصد است. به طور متوسط در استان کرمانشاه شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای، بسته‌های آموزشی را در اختیار ۲۳۰ نفر از هر ۱۰۰۰ نفر کشاورز قرار می‌دهند، در حالی که در استان زنجان این میزان ۶۰ نفر از هر ۱۰۰۰ نفر کشاورز است. شرکت‌های استان کرمانشاه به طور متوسط به ازای هر ۱۰۰۰ نفر کشاورز حدود یک مزرعه نمایشی ایجاد می‌کنند ولی مزارع نمایشی ایجاد شده در شرکت‌های استان زنجان حدود ۰/۲ مزرعه به ازای هر ۱۰۰۰ کشاورز است.

کلاس‌های آموزشی شرکت‌های استان کرمانشاه حدود ۵۱ درصد کشاورزان منطقه را پوشش می‌دهند، در صورتی که در استان زنجان این میزان تقریباً ۳۰ درصد است. در واقع

کارگاه‌های آموزشی و بازدیدهای آموزشی را می‌توان تنها شاخص‌های آموزشی‌ای برشمرد که شرکت‌های استان زنجان با ۱۲ و ۴ درصد، در مقایسه با ۴ و ۳/۷ درصد برای استان کرمانشاه، عملکرد مطلوب‌تری داشته‌اند، هر چند که این تفاوت عملکرد از نظر آماری معنی‌دار نیست. همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، عملکرد شرکت‌های استان زنجان در شاخص‌های آموزشی - ترویجی ضعیف است و شرکت‌های استان کرمانشاه متوسط، زیرا درصد ناچیزی از کشاورزان هر دو استان از خدمات آموزشی - ترویجی شرکت‌ها بهره‌مند شده‌اند و در واقع بخش عمده‌ای از کشاورزان، از این خدمات محروم بوده‌اند.

عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای در فعالیت‌های فنی و میدانی

سازمان جهادکشاورزی علاوه بر فعالیت‌های آموزشی - ترویجی، امور دیگری را نیز در قالب طرح‌ها و پروژه‌های مختلف به شرکت‌های مذکور واگذار می‌کند و هزینه آنها را هم می‌پردازد. این امور که بیشتر جنبه عملی دارند و در مزرعه انجام می‌شوند، در این مطالعه فعالیت‌های فنی و میدانی نام‌گذاری شده‌اند. در بیشتر شاخص‌های ارزیابی این فعالیت‌ها، تفاوت چندانی معنی‌داری بین عملکرد شرکت‌های دو استان کرمانشاه و زنجان به چشم نمی‌خورد. همان‌طور که جدول ۶ نشان می‌دهد، در استان کرمانشاه تنها ۲ درصد و در استان زنجان ۳/۴ درصد اراضی زراعی، ۰/۱۳ و ۲/۲ درصد باغ‌ها، و نیز ۰/۳ و ۰/۱۶ درصد دام‌های موجود در منطقه تحت پوشش بیمه شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای دو استان قرار گرفته‌اند. دیگر اینکه ۴/۳ درصد دام‌های استان کرمانشاه و ۳/۲ درصد دام‌های استان زنجان به وسیله این شرکت‌ها - و یا با هماهنگی آنها - تلقیح مصنوعی شده‌اند.

در استان کرمانشاه ۰/۷۷ مترمربع و در استان زنجان ۱/۷ مترمربع از مکان‌های دامی به ازای هر ۱۰۰ رأس دام موجود در منطقه ضدعفونی شده‌اند، و همچنین ۰/۷۳ درصد دام‌های موجود در استان کرمانشاه و ۱ درصد در استان زنجان تحت پوشش خدمات دامپزشکی قرار گرفته‌اند. عملکرد شرکت‌های دو استان در شاخص‌های یادشده فاقد تفاوت معنی‌داری است؛

محمد کاظم رحیمی و همکاران _____ ارزیابی عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای و فنی و مهندسی ...

ولی در بررسی میزان درختان هرس شده هر استان، مشخص شد که در استان زنجان تنها ۰/۶۳ درصد درختان را شرکت‌ها هرس کرده‌اند ولی در استان کرمانشاه ۷/۹ درصد را، و در واقع تفاوت معنی‌داری در سطح ۹۹ درصد در عملکرد شرکت‌های دو استان در این شاخص مشاهده می‌گردد.

جدول ۶. عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان‌های کرمانشاه و زنجان در فعالیت‌های فنی و میدانی

گویه	استان کرمانشاه	استان زنجان	t	sig
درصد اراضی زراعی بیمه شده	۲	۳/۴	-۰/۳۴۸	۰/۷۲
درصد باغ‌های بیمه شده	۰/۱۳	۲/۲	-۰/۷۱۶	۰/۴۷
درصد دام‌های بیمه شده	۰/۳	۰/۱۶	۰/۷۸۸	۰/۴۳
درصد دام‌های تلقیح مصنوعی شده (یا اقدام به هماهنگی بدین منظور)	۴/۳	۳/۲	۱/۰۱	۰/۳۱
مساحت ضد عفونی شده مکان‌های دامی به ازای هر ۱۰۰ دام (مترمربع)	۰/۷۷	۱/۷	-۰/۳۸۷	۰/۶۹
تعداد دام‌های تحت پوشش خدمات دامپزشکی	۰/۷۳	۱	-۰/۳۶۲	۰/۷۱
درصد درختان هرس شده	۷/۹	۰/۶۳	۲/۶۷**	۰/۰۰
درصد باغ‌های و مزارع سمپاشی شده	۵/۸	۵/۳	۱/۴۲	۰/۱۵
درصد اراضی و باغ‌های مساحی شده	۱۲/۱	۵	۱/۰۲	۰/۳۰
درصد اراضی‌ای که شرکت‌ها آنها را تحت کشت مکانیزه قرار داده‌اند	۳/۳	۰/۹	۲/۱۳*	۰/۰۳
درصد پروژه‌های اجرا یا نظارت بر آبیاری تحت فشار	۰/۵۳	۰/۳۶	۱/۴۸	۰/۱۴

* $P \leq 0/05$ ** $P \leq 0/01$

میزان باغ‌ها و مزارع سمپاشی شده به وسیله شرکت‌ها در استان کرمانشاه ۵/۸ درصد و در استان زنجان ۵/۳ درصد است، و میزان اراضی و باغ‌های مساحی شده در این دو استان به ترتیب ۵ و ۱۲/۱ درصد. شرکت‌های استان کرمانشاه با کشت مکانیزه ۳/۳ درصد اراضی، عملکردی

بهرتر از شرکت‌های استان زنجان با کشت مکانیزه ۰/۹ درصد اراضی داشته‌اند؛ لیکن شرکت‌های این دو استان در اجرا یا نظارت بر پروژه‌های آبیاری، با ۰/۵۳ درصد در کرمانشاه و ۰/۳۶ درصد در زنجان، تقریباً عملکرد مشابهی داشته‌اند. همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، عملکرد شرکت‌های هر دو استان در شاخص‌های فنی و میدانی بسیار ضعیف است و پتانسیل‌های بسیاری برای این فعالیت در هر دو استان وجود دارد.

عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای در قراردادهای دولتی

قراردادهای شرکت‌ها با سازمان جهاد کشاورزی دربرگیرنده فعالیت‌های آموزشی- ترویجی و نیز فنی و میدانی است. این فعالیت‌ها طی قراردادهای مختلفی که سازمان جهاد کشاورزی با شرکت‌ها می‌بندد و حق‌الزحمه آنها را هم تأمین می‌کند، به اجرا در می‌آیند. میانگین مبلغ قرارداد در استان کرمانشاه ۳۴۵ میلیون ریال است که تفاوت معنی‌داری (تقریباً ۹۹ درصد) با شرکت‌های استان زنجان به مبلغ ۲۵۲ میلیون ریال دارد. به علاوه، همان‌گونه که در جدول ۷ نیز مشاهده می‌شود، شرکت‌های استان کرمانشاه موفق شده‌اند ۸۲ درصد مبلغ مذکور را جذب کنند ولی شرکت‌های استان زنجان تنها ۷۰ درصد آن را جذب کرده‌اند و از این جنبه نیز تفاوت معنی‌داری بین شرکت‌های این دو استان مشاهده می‌شود. دیگر اینکه شرکت‌های استان کرمانشاه در اجرای امور واگذارشده سازمان جهاد کشاورزی، عملکرد مطلوب‌تری از شرکت‌های استان زنجان داشته‌اند.

جدول ۷. عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان‌های کرمانشاه و زنجان در قراردادهای دولتی

گویه	استان کرمانشاه	استان زنجان	t	sig
میانگین ارزش ریالی قراردادهای شرکت‌ها با سازمان جهاد کشاورزی (میلیون ریال)	۳۴۵	۲۵۲	۲/۴۳**	۰/۰۱
میانگین درصد تحقق قراردادهای شرکت‌ها (میزان دریافتی از کل قرارداد) با سازمان جهاد کشاورزی	۸۲/۲	۶۹/۷	۴/۷**	۰/۰۰

** $P \leq 0/01$

عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای در انعقاد قراردادهای خصوصی

فعالیت‌های آموزشی - ترویجی و نیز فنی و میدانی، در زمره فعالیت‌هایی هستند که حق‌الزحمه آنها را بخش دولتی (سازمان جهاد کشاورزی) می‌پردازد ولی شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای علاوه بر این موارد در زمینه‌های دیگری نیز فعالیت دارند که کلیه امور مربوط به برنامه‌ریزی و اجرا و درآمدزایی‌شان به عهده خود شرکت‌هاست و بخش دولتی هیچ دخالتی در این میان ندارد. انعقاد قرارداد خصوصی با کشاورزان یا سازمان‌ها و ارگان‌های دولتی و خصوصی و نیز فروش نهاده‌های کشاورزی، از مهم‌ترین این فعالیت‌ها به شمار می‌آیند.

همان‌گونه که در جدول ۸ مشاهده می‌شود، شرکت‌های استان کرمانشاه از نظر تعداد قراردادهای خصوصی بسته‌شده با سازمان‌های دولتی (غیر از جهاد کشاورزی) یا سازمان‌های خصوصی و یا کشاورزان با میانگین ۰/۲۴ قرارداد برای هر شرکت، عملکردی ضعیف‌تر از شرکت‌های استان زنجان با میانگین ۰/۶۴ قرارداد داشته‌اند. هرچند که ارزش ریالی قراردادهای شرکت‌های دو استان، با وجود برتری شرکت‌های استان زنجان (با ۲۴ میلیون ریال در مقابل ۱۰ میلیون ریال کرمانشاه)، دارای تفاوت معنی‌داری نیست. دلیل این امر، واریانس بالای داده‌های این گویه است، به طوری که ارزش ریالی قرارداد شرکت‌ها از صفر تا چندصد میلیون تفاوت دارد.

میزان فعالیت‌ها و تعداد قراردادهای شرکت‌ها در زمینه تولید، بازاریابی، صنایع تبدیلی و بسته‌بندی محصولات مختلف نیز دارای تفاوت معنی‌داری در دو استان است. در استان کرمانشاه تعداد فعالیت‌های صورت‌گرفته در این زمینه برای هر شرکت ۰/۰۵۶ و در استان زنجان ۰/۶۴ فعالیت برای هر شرکت است. درآمد ناشی از این فعالیت‌ها نیز به طور متوسط در استان کرمانشاه برای هر شرکت ۳ میلیون ریال و در استان زنجان ۳۶ میلیون ریال است. از مقایسه میزان حق‌الزحمه دریافتی شرکت‌های دو استان بابت ارائه خدمات خصوصی فنی و میدانی نیز می‌توان نتیجه گرفت که شرکت‌های استان زنجان با ۵۱ میلیون ریال حق‌الزحمه، عملکردی بهتر از شرکت‌های کرمانشاه با ۲۱ میلیون ریال دارند. این نتایج حاکی از آن است

که شرکت‌های استان زنجان، برخلاف قراردادهای بسته‌شده با سازمان جهاد کشاورزی، در زمینه بستن قراردادهای خصوصی و درآمدزایی، عملکرد بسیار بهتری از شرکت‌های استان کرمانشاه داشته‌اند.

جدول ۸. عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان‌های کرمانشاه و زنجان در انعقاد قراردادهای خصوصی

گویه	استان کرمانشاه	استان زنجان	t	sig
میانگین تعداد قراردادهای شرکت‌ها با سازمان‌ها و ارگان‌های دولتی و خصوصی (غیر از جهاد کشاورزی) و یا کشاورزان تحت پوشش	۰/۲۴	۰/۶۴	-۲/۶۶**	۰/۰۱
میانگین ارزش ریالی قراردادها با سازمان‌ها و ارگان‌های دولتی و خصوصی (غیر از جهاد کشاورزی) و کشاورزان (میلیون ریال)	۱۰	۲۴	-۱/۴۹	۰/۱۳۹
میانگین تعداد فعالیت‌های شرکت‌ها در زمینه تولید محصولات مختلف، بازاریابی، صنایع تبدیلی و بسته‌بندی	۰/۰۵	۰/۶۴	-۳/۸۱**	۰/۰۰
میانگین درآمد شرکت‌ها از فعالیت‌های مربوط به تولید محصولات مختلف، بازاریابی، صنایع تبدیلی و بسته‌بندی (میلیون ریال)	۳	۳۶	-۱/۹۴*	۰/۰۵
میانگین حق‌الزحمه‌های دریافتی شرکت‌ها از ارائه خدمات خصوصی فنی و میدانی (میلیون ریال)	۲۱	۵۱	-۲/۱۴*	۰/۰۳

* $p \leq 0.05$

** $p \leq 0.01$

عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای در فروش نهاده‌های کشاورزی

علاوه بر انعقاد قراردادهای خصوصی، فروش نهاده‌های مختلف کشاورزی نیز از دیگر فعالیت‌های کاملاً خصوصی شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای است و گرفتن مجوز و یا نمایندگی فروش این نهادها نخستین گام برای ورود به این نوع فعالیت‌ها به شمار می‌آید. همان‌طور که جدول ۹ نشان می‌دهد، شرکت‌های استان زنجان به طور متوسط با ۱/۲ مجوز یا نمایندگی برای هر

شرکت، تفاوت معنی‌داری با شرکت‌های استان کرمانشاه دارند، زیرا که هر یک از شرکت‌های استان کرمانشاه به صورت میانگین ۰/۴۷ مجوز یا نمایندگی فروش نهاده‌های کشاورزی گرفته‌اند. نرخ فروش نهاده‌های دامی (سبوس، کنسانتره، جو و مانند اینها) به ازای هر رأس دام، در شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان زنجان ۱/۹ کیلوگرم، و در شرکت‌های استان کرمانشاه ۰/۵۳ کیلوگرم است. نرخ فروش نهال به ازای هر هکتار زمین قابل کشت نهال در استان زنجان ۱/۳ اصله و در استان کرمانشاه ۰/۰۶ اصله، و نرخ فروش بذرهای مختلف به ازای هر هکتار زمین زراعی در استان زنجان ۹/۹ کیلوگرم و در استان کرمانشاه ۱/۱ کیلوگرم است.

جدول ۹. عملکرد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان‌های کرمانشاه و زنجان در فروش نهاده‌های کشاورزی

گویه	استان کرمانشاه	استان زنجان	t	sig
میانگین تعداد مجوزهای فروش نهاده کشاورزی و نمایندگی‌هایی که شرکت‌ها گرفته‌اند	۰/۴۷	۱/۲۶	-۴/۱۵**	۰/۰۰
نرخ فروش نهاده‌های دامی شامل سبوس، کنسانتره، جو و جز اینها (کیلوگرم) به ازای هر رأس دام	۰/۵۳	۱/۹	-۲/۰۸*	۰/۰۴
نرخ فروش نهال (اصله) به ازای هر هکتار زمین قابل کشت نهال	۰/۰۶	۱/۳	-۳/۱۷**	۰/۰۰
نرخ فروش بذرهای مختلف (کیلوگرم) به ازای هر هکتار زمین زراعی	۱/۱	۹/۹	-۲/۶۷**	۰/۰۱
نرخ فروش سموم دفع آفات و بیماری‌های گیاهی (لیتر) به ازای هر هکتار زمین زراعی آبی و باغ	۰/۰۶	۰/۵	-۲/۴۳**	۰/۰۱
نرخ فروش کودهای بدون یارانه از قبیل ریزمغزی‌ها و کودهای کامل (کیلوگرم) به ازای هر هکتار زمین زراعی آبی و باغ	۰	۰/۱۳	-۲/۶۵**	۰/۰۱
میانگین ارزش ریالی نهاده‌های فروخته‌شده به وسیله شرکت‌ها (کود بدون یارانه، سم، بذر، نهال و نهاده‌های دامی) (میلیون ریال)	۳۳	۵۸۱	-۲/۶۳**	۰/۰۱

* $P \leq 0.05$

** $P \leq 0.01$

میزان فروش سموم و کودهای شیمیایی غیریارانه‌ای نیز به مانند دیگر نهاده‌ها در بین شرکت‌های استان زنجان بیشتر از شرکت‌های استان کرمانشاه است. میزان فروش سموم دفع آفات و بیماری‌های گیاهی در استان زنجان ۰/۵ لیتر و در استان کرمانشاه ۰/۰۶ لیتر به ازای هر هکتار زمین زراعی آبی و باغ است و نرخ فروش کودهای شیمیایی غیریارانه‌ای در استان زنجان ۰/۱۳ لیتر به ازای هر هکتار از این زمین‌ها است. باید توجه داشت شرکت‌های استان کرمانشاه در زمینه فروش کودهای شیمیایی غیریارانه‌ای هیچ فعالیتی نداشته‌اند. در مجموع میانگین ارزش ریالی نهاده‌های فروخته‌شده به‌وسیله شرکت‌های استان زنجان ۵۸۱ میلیون ریال بوده است و در استان کرمانشاه ۳۳ میلیون ریال؛ و این خود تفاوت فاحش شرکت‌های دو استان را نشان می‌دهد. شرکت‌های استان زنجان در تمام شاخص‌های فروش نهاده‌های کشاورزی عملکرد مطلوب‌تری از شرکت‌های استان کرمانشاه داشته‌اند.

رضایت شغلی مدیران عامل شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای

پس از تعیین عملکرد و میزان درآمد شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای این دو استان، می‌بایست رضایت شغلی کارشناسان این شرکت‌ها نیز با توجه به شرایط موجود بررسی گردد. همان‌گونه که جدول ۱۰ نشان می‌دهد، رضایت شغلی مدیران عامل شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان زنجان با میانگین ۲/۹۸ در حد متوسط است و رضایت شغلی مدیران عامل شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان کرمانشاه با میانگین ۲/۱۷ در حد پایین قرار دارد. به منظور مقایسه بین مدیران عامل شرکت‌های این دو استان، میانگین رتبه‌ای رضایت شغلی آنها محاسبه شد و سپس با استفاده از آزمون من ویتنی، این میانگین مقایسه گردید، که نتایج حاکی از تفاوت معنی‌دار بین آنها بود.

جدول ۱۰. میزان رضایت شغلی شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای، فنی و مهندسی کشاورزی استان‌های کرمانشاه و زنجان

Sig	Z	استان زنجان			استان کرمانشاه			گویه
		میانگین رتبه‌ای	انحراف معیار	میانگین	میانگین رتبه‌ای	انحراف معیار	میانگین	
۰.۰۰	-۴/۹۳**	۸۸/۳۹	۱/۲۳	۲/۲۵	۵۹/۳۴	۰/۷۲	۱/۳۲	امنیت شغلی
۰.۰۰	-۵/۶۶**	۹۲/۹۴	۱/۰۹	۲/۲۴	۵۷/۷۸	۰/۷۳	۱/۳۱	رضایت از میزان درآمد خود
۰.۰۰	-۵/۹۳**	۹۵/۹۱	۱/۰۸	۳/۰۳	۵۵/۴۸	۱/۰۳	۱/۸	امیدواری به آینده شرکت‌ها
۰.۰۱	-۲/۳۵**	۷۹/۱۹	۱/۳۳	۳/۷۷	۶۳/۴۶	۱/۲۵	۳/۳۵	لذت از انجام کار
۰.۲۴	-۱۷/۱	۷۵/۹۷	۱/۲۹	۳/۴۷	۶۸/۰۱	۱/۱۹	۳/۲۷	لذت از محیط کاری
۰.۰۰	-۵/۰۱**	۹۲/۱۱	۱/۴۲	۳/۳۵	۵۹/۲۲	۰/۷۸	۴/۴۹	احتمال پذیرش شغل دولتی در صورت پیشنهاد***
۰.۰۰	-۳/۵۳**	۸۵/۳۷	۰/۹۶	۳/۶۰	۶۱/۴۴	۱/۱۶	۲/۹۱	رضایت کلی از زندگی
۰.۰۰	-۵/۴۲**	۹۱/۳۷	۰/۸۲	۲/۹۸	۵۳/۸۱	۰/۶۳	۲/۱۷	میانگین رضایت شغلی

مقیاس: خیلی زیاد=۵؛ زیاد=۴؛ متوسط=۳؛ کم=۲؛ خیلی کم=۱
 *** این گویه به دلیل ناهم‌سویی با دیگر گویه‌ها معکوس گردید و میانگین رتبه‌ای معکوس نتایج آن محاسبه شد.

** $p \leq 0.01$

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

از نتایج به دست آمده از این مطالعه می‌توان دریافت که شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان کرمانشاه از نظر وضعیت نیروی انسانی شرایط مطلوب‌تری از شرکت‌های استان زنجان دارند ولی میزان سرمایه‌گذاری اقتصادی شرکت‌های استان زنجان به طور معنی‌داری بیشتر از شرکت‌های استان کرمانشاه است. با توجه به این پتانسیل‌ها شرکت‌های استان کرمانشاه در زمینه فعالیت‌های آموزشی - ترویجی عملکرد بهتری از شرکت‌های استان زنجان داشته‌اند، که می‌توان آن را ناشی از تعداد و کیفیت بیشتر نیروی انسانی شرکت‌های این استان دانست. ولی

با اینکه انتظار می‌رفت شرکت‌های استان کرمانشاه به دلیل شرایط بهتر نیروی انسانی، در فعالیت‌های فنی و میدانی نیز عملکرد بهتری داشته باشند، مشاهده شد که از این نظر تفاوت معنی‌داری بین شرکت‌های این دو استان وجود ندارد. این نکته حاکی از ضعف بیشتر شرکت‌های استان کرمانشاه در زمینه فعالیت‌های فنی و میدانی است.

مقایسه ارزش ریالی قراردادهای بسته‌شده بین شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای و سازمان جهادکشاورزی، مشخص می‌سازد که ارزش ریالی این قراردادها با شرکت‌های استان کرمانشاه به طور معنی‌داری بیشتر از شرکت‌های استان زنجان است. از سوی دیگر می‌توان دید که ارزش ریالی قراردادهای بسته‌شده بین شرکت‌ها با دیگر سازمان‌ها (غیر از جهاد کشاورزی) و ارگان‌ها در استان زنجان به طور معنی‌داری بیشتر از شرکت‌های استان کرمانشاه است. دیگر اینکه درآمدزایی شرکت‌های استان زنجان از محل فروش نهاده‌های کشاورزی نیز به طور معنی‌داری بیشتر از درآمد شرکت‌های استان کرمانشاه از این محل است. از بررسی این نکات می‌توان دریافت که انعقاد قراردادهای دولتی با ارزش ریالی بیشتر در استان کرمانشاه موجب کاهش انگیزه شرکت‌های این استان در سرمایه‌گذاری و نیز تلاش در فعالیت‌های خصوصی شده است. شرکت‌های این استان با داشتن نیروی انسانی بیشتر تلاش چندانی برای سرمایه‌گذاری و درآمدزایی از محل فعالیت‌های خصوصی نکرده‌اند. اعطای محدود مجوزهای فروش نهاده‌های کشاورزی در استان کرمانشاه از سوی بخش دولتی نیز از جمله محدودیت‌های شرکت‌های این استان است، و رقم ناچیز ۰/۴۷ مجوز برای هر شرکت، خود گواهی است بر آن. با توجه به اینکه فعالیت‌های درآمدزا در شرکت‌های استان زنجان بسیار بیشتر از این‌گونه فعالیت‌ها در شرکت‌های استان کرمانشاه است، رضایت شغلی بیشتر کارشناسان شرکت‌های استان زنجان توجیه‌شدنی است.

حال با توجه به نتایج به‌دست آمده از این مطالعه، چنین پیشنهاد می‌شود:

- مسئولان سازمان جهاد کشاورزی و متولیان شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای استان زنجان بررسی‌های لازم را برای افزایش کمیت و کیفیت نیروی انسانی فعال در این

شرکت‌ها انجام دهند تا فعالیت‌های آموزشی - ترویجی شرکت‌های مذکور، اینها به عملکرد مناسب‌تری در این شاخص‌ها دست یابند.

- قراردادهای دولتی با شرکت‌ها در استان کرمانشاه به شکلی هدفمندتر پی‌گیری گردد و برنامه‌ریزی مناسب‌تری از سوی مسئولان برای اجرای فعالیت‌های فنی و میدانی شرکت‌های این استان صورت پذیرد تا عملکرد شرکت‌ها در شاخص‌های فنی و میدانی ارتقا یابد.

- ارزش ریالی قراردادهای دولتی به تدریج طی چند سال کاهش یابد تا شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای هر دو استان - به‌ویژه کرمانشاه - نسبت به تلاش بیشتر در فعالیت‌های خصوصی و سرمایه‌گذاری در این بخش سوق داده شوند.

- محدودیت‌های موجود در واگذاری مجوز فروش نهاده‌های کشاورزی به شرکت‌های استان کرمانشاه بررسی گردد و در صورت امکان تمهیداتی برای افزایش تعداد این مجوزها اندیشیده شود.

- به منظور تشویق هرچه بیشتر شرکت‌های خدمات مشاوره‌ای به سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های خصوصی، پیشنهاد می‌شود شرکت‌هایی که در این زمینه فعالیت دارند تشویق گردند. بدین منظور می‌توان به ازای هر میزان درآمدزایی شرکت‌ها از محل قراردادهای خصوصی، تعداد قراردادهای دولتی با آنها را افزایش داد، یا برای شرکت‌های فعال در این زمینه جوایزی را در نظر گرفت، و مواردی از این دست.

منابع

اکبری، مرتضی، ۱۳۸۶، بررسی چالش‌ها و سازوکارهای بهبود طرح مهندسی ناظر گندم مطالعه موردی استان اصفهان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، تهران.

بهرامی، اعظم، ۱۳۸۲، بررسی عملکرد شرکت‌های ترویج خصوصی از دیدگاه دست‌اندرکاران و روستاییان تحت پوشش و مقایسه آن با عملکرد ترویج دولتی با استفاده از شاخص‌های منتخب در استان همدان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.

حسینی، سیدمحمود، ۱۳۷۵، گرایش‌های نوین جهانی در خصوصی‌سازی و تعدیل هزینه‌های ترویج کشاورزی، اولین سمینار علمی ترویج و منابع طبیعی، امور دام و آبزیان، تهران.

دین‌پناه، غلامرضا، سیداحمد خاتون‌آبادی و جمشید اسکندری، ۱۳۸۸، بررسی پیامدها، موانع و امکان‌سنجی خصوصی‌سازی ترویج کشاورزی در استان اصفهان از دیدگاه کارشناسان، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، دوره ۲-۴۰، شماره ۳.

سرمد، زهره، عباس بازرگان و الهه حجازی، ۱۳۸۶، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، انتشارات آگاه، تهران.

کلانتری، خلیل، ۱۳۸۰، برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای تئوری‌ها و تکنیک‌ها، انتشارات خوشبین، تهران.

کلانتری، خلیل، حسین شعبانعلی فمی، علی اسدی و فرحناز رستمی، ۱۳۸۵، تعیین شاخص‌های خدمات ترویجی و تحلیل توزیع انسانی پتانسیل‌های انسانی و فیزیکی ترویج کشاورزی در ایران، مجله علوم کشاورزی ایران، جلد ۲-۳۷، شماره ۱.

معاونت ترویج و آموزش سازمان تات با همکاری سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی کشور، ۱۳۸۷، برنامه عملیاتی استقرار شبکه خدمات مشاوره‌ای، فنی و مهندسی کشاورزی، انتشارات دفتر خدمات تکنولوژی آموزشی - نشر آموزش کشاورزی، تهران.

منصورفر، کریم، ۱۳۸۷، روش‌های پیشرفته آماری، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.

Eicher, Carl K., 2007, **Agricultural Extension in Africa and Asia**, World Ag Info project, Cornell University, New York.

Rivera, William. M., 1996, **Agricultural Extension in Transition World Wide**, Public Administration and Development, vol. 16.

Saravanan, R., 2001, **Privatization of Agricultural Extension**, National institute of agricultural extension management, Available at: www.manage.gov.in/pvtext.

Swanson, E. Burton, 2008, **Global Review of Good Agricultural Extension and Advisory Service Practices**, Food and Agricultural Organization of the United Nation, Rome.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی